

TRANSNISTRIA

ROMANIA számára mindig tragikus formában jelentkezett az „orosz kérdés“. Tragikus formában nemcsak azért, mert szüntelenül szembe kell kellett szállnia a hatalmas keleti szomszéd terjeszkedési törekvéseivel, hanem azért is, mert az orosz kérdést lelkileg nem tudta megemészteni, feldolgozni, nyugvópontra helyezni. Ez a megoldatlanság pedig azt eredményezte, hogy az orosz komplexum beleivódott a románság lelkületébe és szubjektív visszahatásokra ingerelte. Napjainkban éppúgy, mint a múlt század elején...

Még meg sem alakul az önálló Románia, amikor a roppant cári birodalom már nyújtogatja feléje veszélyes csápjait s mindent elkövet, hogy a hanyatló porta helyett a vajdaságok feletti hűbéruralom örökébe lépjen.

Az európai nagyhatalmak minduntalan elgáncsolják e szándékot, de az akkermani szerződéssel (1826) az oroszok mégis elérik, hogy konzuljaik szóhoz jutnak kormányzati kérdésekben s a cár döntőbírói jogot kap a fejedelmek kinevezése esetén. Nem sokkal később — az orosz-török háború zűrzavarában — a cári csapatok megszállják Moldvát és Havaselvét s nem is mozdulnak onnan 1834-ig. A drinápolyi béke jogi alapot is ad erre, mert a tízmillió arany hadisarc megfizetéséig a Porta átengedi az oroszoknak a vajdaságokat, de a cári csapatok alaposan visszaélnék a helyzettel. A románok — a törökök után — felszabadítóként ünnepezték a „legkeresztényibb cár“ csapatait, de hamarosan meggyőződtek róla, hogy gyakorlatban mit is jelent ez a „kereszténység“.

Az első orosz kormányzó — Pahlen gróf — lágyszívű, európai gondolkodású arisztokrata, akit hamarosan elcsapnak. Utóda Soltuhin tábornok kegyetlen cári pribék, aki ökrök és lovak helyett szekér, ültetve eke elé fogatja a román parasztokat és a pópákat. A románság krónikásai elszömyedve emlékeznek erre az orosz Karaffára s neve egybekapcsolódik a románok oroszgyűlöletével.

A vad Soltuhin uralmát nem feledteti Kiseleff gróf nagylelkűsége. (A népek nehezebben felejtik a rosszat, mint a jót!) Pedig Kiseleff valóban áldásos tevékenységet fejt ki. A francia felvilágosodás eszméi alapján rendezi az ország közigazgatását, megreformálja egészségügyi berendezéseit s szinte megveti a modern Románia alapjait. Barabás Miklós, akit vándorösztöne Bukarestig elsodort, emlékirataiban nagy elismeréssel beszél Kiseleff grófról, a „Párizsban nevelkedett, finom modorú, tudományt és művészetet kedvelő, jeles diplomatáról“ s a románok is hálával emlékeznek rá. Nevét ma is Bukarest egyik legszebb sétánya őrzi, de végső fokon az orosz megszállás mégis a legvadabb gyűlöletet hagyja a románság szívében.

A cári politika azonban ügyet sem vet a vajdaság lakóinak érzelmeire. Szentpétervár számára sokkal fontosabb Bulgária, mint a kis Románia és hiába menti meg Plevnánál I. Károly hadserege a legesúfósabb kudarcától a cári hadakat, a berlini kongresszuson az oroszok — történelmi jogaikra hivatkozva — visszaveszik a gazdag és termékeny Beszarábiát. A román szívekben a berlini kongresszus sebei sohasem gyógyulnak be és Beszarábia kérdése egészen napjainkig kísért. Amikor pedig 1914 után az antant tárgyalni kezd a románokkal, szinte felborul az egyezség az orosz-román ellentéteken. Nagy nehezen mégis megszületik a titkos szerződés, a románok ideiglenesen véka alá rejtik érzelmeiket és szövetséget kötnek a cári birodalommal. Poklevski Köziéi, a mozgékony orosz diplomata befolyásos személy a román fővárosban s a háború alatt a két ország viszonya látszólag kielégítő. Sőt, amikor 1916 végén a román kormány menedékjogot kér az oroszoktól, a szentpétervári kormány nagy készségesen megnyitja határait a román parlament tagjai előtt.

A cári kormány Cherson városát jelöli meg tartózkodási helyül és 1917 januárjában különvonatok szállítják Ukrajnába a román parlament tagjait. A román képviselők és közéleti férfiak azonban nem akarnak olyan messze eltávolodni hazájuktól és sokan Odesszában telepednek meg a cári hatóságok nagy bosszúságára. Odesszában lakik egyideig Goga Oktavián, a költő-politikus, Onisifor Ghibu egyetemi tanár és sokan mások. A román parlamenterek ukrainai emigrációjáról számtalan munka jelent meg s ezekből kiderül, hogy a románok milyen ellentétes érzések közben vették igénybe a cári birodalom vendégbarátságát. Az egyik emlékirat szerzője, Gr. Procopiu, így számol be arról az érzésről, amikor vonatuk az orosz határra ér: „Bizonyos önkéntelen szívszorongással és lelki kinnal vettem a hírt, hogy a határra értünk és moszkovita területre léptünk. Mint egy demokratikus berendezésű állam szabad polgára indokolatlan, de megmagyarázható félelmet éreztem. Nemcsak

a bujdosás gondolata szorongatott, hanem egy megnevezhetetlen lelki-állapot, „une espèce de malaise”. Valami hasonlós ahhoz, amit az ideg-orvosok főbiának neveznek s amit a magam részéről bátran neveznék oroszgyűlöletnek. Nem volt ez azonban tulajdonképpen fobia, hanem inkább irtózás. Hasonló ahhoz, amit túlérzékeny emberek éreznek egy hulló hideg és nyirkos bőrnek érintésére.“

Ez a vallomás igen jellemző a románság lelki beállítottságára s kellőképp megvilágítja a további eseményeket. Az orosz összeomlás ugyanis lehetővé teszi Romániának, hogy megszerezze Besarábiát s 1918 elején Besarábiában megalakul a román nemzeti tanács, mely kimondja a Romániához való csatlakozást. Szovjet-Oroszország sohasem ismerte el ezt az aktust, érvelése szerint a besarábiai nemzeti tanács a benyomult román katonák fegyvereinek védelme alatt mondta ki a csatlakozást és a túlnyomóan orosz többségű tartomány lakosságára rákényszerítette a román uralmat.

A békekötés után a román politikusok hosszú ideig elhanyagolható mennyiségként kezelték Szovjet-Oroszországot s alig akadt felelős államférfi, aki felismerte volna a besarábiai probléma horderejét. Szórványos és nehézkes tárgyalások tarkítják az orosz-román viszonyt. 1921-ben az Avarescu-kormány, 1924-ben a Brátianu-kormány ül le tárgyalni Moszkva uraival, — az előbbi tárgyalás színhelye Varsó, az utóbbié Bécs — de az eredmény mindkét esetben a nullával egyenlő. Az oroszok szerint Besarábia bekebelezése alkotmányellenes s döntést csak népszavazás hozhat. A románok szerint a csatlakozás alkotmányos s Szovjet-Oroszországnak tudomásul kell vennie a status quo-t. Nincs tárgyalási alap, a diplomaták — a sajtó kölcsönös gorombáskodása és fenyegetései mellett — szétmennek; Oroszország nem ismeri el Besarábia bekebelezését, de azért Romániával együtt aláírja a híres Rellog-paktumot. Néhány meddő esztendő után feltűnik a román külpolitika egén Titulescu, aki sietve elismeri a Szovjet-Úniót s minden tőle telhetőt elkövet az orosz-román viszony megjavítására. II. Károly diktatúrájág a kapcsolatok eléggé szívélyesek, de aztán jön a Goga—Cuza kormány, jön Butenko orosz ügyvivő eltűnése és 1940 június 26-án pedig az orosz ultimátum. Franciaország elvázott, Anglia szigetbirodalmába visszahúzódva készíti elő további terveit, Románia egyedül áll szemben a keleti kolossal. A koronatanács elfogadja az orosz ultimátumot s a román csapatok kiűrtik Besarábiát és Észak-Bukovinát. Egyéves vihariszünet következik, a két ország viszonya a lehető legrosszabb, majd amikor 1941 nyarán megindul a szovjethadjárát, Antonescu tábornok hadai a németek oldalán beavatkoznak az oroszországi hadműveletekbe. Besarábiát és Észak-Bukovinát hamarosan kiűrtik az oroszok, a románok elérik a régi határokat, a Dnyesztert átlépve folytatják nagy szövetségesük oldalán az orosz csapatok üldözését, majd amikor a Dnyesztér (románul Nistru) és a Bug közötti területről is visszaszorítják a vörös hadsereget, román közigazgatási tisztviselők jelennek meg és lázas ütemben hozzákendek az úgynevezett „Transnistria“ újjáépítéséhez.

Az első időkben Transnistria sűrűn szerepel a bukaresti sajtóban, a lapok bőségesen beszámolnak a transnistriai állapotokról s a történészek pedig igyekeznek történelmi szempontból megvilágítani e tartomány múltját s a románsággal való kapcsolatait. Román vajdák és hetmanok nevei bukkannak fel, akik Transnistria múltjában szerepeltek, a lapok megállapítják, hogy a Dnyesztér és a Bug közötti tartomány lakosságának többsége román vagy román származású, s emlékeztetnek arra, hogy a Szovjetunió is „moldovai köztársaság**” név alatt bizonyos autonómiát engedélyezett e területnek. A felszínre bukkoló történelmi adatok azonban nyilván nem elégségesek és nem is meggyőzőek, mert Bukarestben pályázatot hirdetnek Transnistria román kapcsolataira vonatkozólag és hatvanezer lejjel kecségtetik azt, aki legsikeresebben oldja meg feladatát.

Antonescu tábornagy már az első perctől kezdve aggályos gondot fordít Transnistriára és ő adja ki az utasításokat a tartomány megszervezésére, ő szemeli ki Gheorghe Alexianu professzort az új tartomány kormányzójául. Alexianu nevét a királyi diktatúra alatt ismerte meg az ország közvéleménye, amikor a Calinescu-féle közigazgatási törvény életbeléptetése után az egyik új beosztású „tartomány” kormányzója lett s feltűnt erélyességével és célratörő szigorával!

Antonescu tábornok teljhatalommal ruházta fel Alexianu professzort, aki 1941 augusztus 22-én érkezik néhány munkatársával az újonnan meghódított tartományba és Tiraspolban üti fel székhelyét. (Transnistria román közigazgatásának megszervezésére Antonescu tábornagy 1941 augusztus 19-én adja ki az utasítást a tighinai román főhadiszálláson.) Alexianu kormányzó a katonai hatóságok felett is rendelkezik s engedelmével semmi sem történhet. Munkatársaival tizenhárom megyére osztja az új tartományt, melynek területe körülbelül 40.000 km², lakosainak száma 2,236.226 s két törvényhatósági joggal felruházott városa mellett 15 városa, 1261 községe, 2468 falva és 72 kisközsége van. Transnistria földje rendkívül termékeny és Ukrajnával együtt a világ egyik leggazdagabb gabonatermő vidéke — a Misszisszipi völgye és Dél-Amerika után. Területéből 2,783.711 hektár termőföld, 46.844 hektár rét, 290.183 hektár legelő, 42.094 hektár szőlő, 219.254 hektár erdő és 157.473 hektár halastó.

A tartomány gazdasági megszervezésére vonatkozó rendeletet 1941 szeptember 7-én adja ki Alexianu kormányzó, de a bukaresti lapok csak 1941 október 4-i számukban közlik a kormányzó utasításait. Alexianu rendeletének első bekezdésében úgy intézkedik, hogy az agrárreform végrehajtásáig a kolhozok és a szovhozok fennmaradnak és folytatják tevékenységüket. A községi bírák haladéktalanul összehívják a kolhoz-gyűlést s ott, ahol nincs, választanak új kolhoz főnököt. Mindazok a gazdászok, akik bármilyeik formában tisztséget viseltek a kolhozokban vagy szovhozokban, kötelesek a községházán tevékenységük folytatása érdekében jelentkezni.

Mindezekből látszik, hogy Alexianu kormányzó már az első perctől kezdve alkalmazkodott a realitásokhoz. Másfél évig az orosz gazdasági rendszer alapján irányította Transnistria gazdasági életét s az új tartomány csak 1943 júniusában kapott önálló státútumot, amelyben a többi között a parasztság helyzetét is szabályozták. De addig még sok minden történt.

Miután a román közigazgatás mindenekelőtt a román kultúrát és nyelvet akarta terjeszteni, a kormányzó legsürgősebb tevékenysége az odesszai iskolák megnyitása volt. Amikor Antonescu tábornok kiadta az utasítást Transnistria román közigazgatásának felállítására, Odesszában még makacsul védekeztek a szovjet csapatok s így a nagy kikötőváros bekebelezéséről csak annak eleste után, 1941 október 17-én intézkedhetett.

Odessza elfoglalása különben országos ünnepekre adott alkalom, s mikor híre jött, hogy a román csapatok elfoglalták a fontos fekete* tengeri kikötőt s egyben Transnistria új fővárosát, Románia valamennyi városában fáklýásmennettel ünnepelték a nagy eseményt, a templomokban Te Deumokat tartottak s a lapok elragadtatott hangú cikkeket írtak.

A vidéki városok ünnepi szónokai természetesen őszintébb és közvetlenebb hangot ütöttek meg, mint a főváros szónokai s e beszédek világítják meg leginkább a román közvélemény akkori hangulatát.

A brassói ünnepek során Jinga Victor kereskedelmi akadémiai tanár így beszélt: „Odessza elesett. Vitéz hadseregünk elfoglalta a világ egyik legjobban megerősített várát. Hogy mit keresünk Odesszában? A jövőnköt keressük, melyet az elmúlt év eseményei elhomályosítottak. Nem vagyunk imperialista nép, de tisztában kell lennünk saját erőnkkel és kiterjedésünkkel. A román élettér széles s okos politikával egybe kell gyűjtenünk az összes románokat. Antonescu marsall megnyitotta a nagy történelem lapjait.”

Ugyancsak a brassói ünnepek során hangzik el Dixnitru Craiu ezredes-megye főnök beszéde.

— Az volt a kötelességünk, — mondja — hogy elfoglaljuk Odesszát, s bármilyen nagy áldozatot követelt ez a küldetés, habozás nélkül teljesítettük. A románság határai ismét elérték a Bug-folyó kék vizét s ma a Dnyeszter és a Bug között már semmisen áll szemben a Kereszttel és semmisen gátolja a román nyelvet.¹

Valóban Transnistria kormányzója nagy súlyt fektet a román nyelv terjesztésére, az odesszai egyetemet 600 transnistriai román ifjú látogatja, románnyelvű gimnáziumokat, valamint líceumokat létesítenek s a vallási étellel együtt igyekeznek felébreszteni a románság nemzeti öntudatát is. Az új tartományt elzárják a külvilág elől, polgári személyek csak különleges engedéllyel utazhatnak Transnistriába s Antonescu tábornagy utasítására itt rendezik be a román intemálótáborokat is. Alexianu igazán érti a mesteriségét, gyakorlott közigazgatási férfiú s mint egyetemi tanár a pedagógiában is jártas. Mindenre nézve kötelező jelleggel bevezeti a köszöntésnél a jobbkar levegőbe való lendítését s megszervezi az úgynevezett „munka-hadsereget” * (Armata muncii), mely tulajdonképpen egy általános jellegű munkaszolgálat. A szervezési szabályzat értelmében minden húsz évet betöltött transnistriai férfi tagja a „munka-hadseregnek”, melynek célja „az ifjak hozzáidomítása egy új, patriarchális élethez s az új Európa eszményeinek megismertetése.”

A besorozott ifjak katonai fegyelem alatt állnak s erkölcsi, vallási és fizikai oktatásban részesülnek. Egyenruhájuk bamaszínű, hozzá baszk sapkát és antantszját viselnek.

A román közigazgatás első évfordulója alkalmából Transnistria kormányzója vendégül látja a bukaresti diplomáciai kar képviselőit, valamint a kormány tagjait s a román propaganda-minisztérium különvonatokon szállítja az új tartomány fővárosába az előkelő vendégeket. Killinger német, Scoppa olasz, Kiyoshi Tsutsui japán, Jose y Moreno spanyol, Milecz szlovák, Benzon horvát követen kívül ott van szinte valamennyi Bukarestben akkreditált külföldi újságíró, több román miniszter és a román propagandaügyi minisztérium egész vezetősége. Az előkelő vendégek egyhetes tartózkodásuk alatt meglátogatták Tiraspol, Dubaşari, Rabnija, Tiilcin és Moghilau megyéket, valamint Odessza városát. Számtalan farmot, kórházat, gyárat és közintézményt láttak s amikor Dubafari megyeközpontban kijönnek a templomból, a transnistriai nép virágokat szór a lábuk elé s azt kiabálja: „Éljen a Felszabadító Marsall.”²

Rabnica megyében Popescu Corbul ezredes fogadja az érkezőket mintegy 15 ezer transnistriaival együtt, akik lelkes éljenzésben törnek ki, amikor a vonat befut. Miután a vendégek ellátogatnak a helybeli szappangyárba, a postára és a moldvai iskolákba, résztvesznek a räbnipii park megnyitó ünnepségén is. Az egykori räbnitai zsidónegyed helyén ugyanis a román hatóságok egy parkot emeltek s a park közepére felállították a Felszabadító Marsall szobrát.

A vendégek tiszteletére rendezett ünnepségen transnistriai román gyermekek táncolnak és dalokat adnak elő, majd az ezredes-prefektus beszédet mond:

A Marsall megbízásából el vagyunk szánva arra, hangoztatja, hogy Transnistria tartományában tovább folytassuk közigazgatási munkánkat s bebizonyítsuk szövetségeseinknek, miszerint a román népnek joga van az élethez.³

¹ Universul, 1941 okt. 20. Manifestabile dela Braşov prilejuite de căderea Odesei.

² Universul, 1942 aug. 31. O călătorie de studii şi documentare in Transnistria.

³ Idem.

Nemsokkal később, október 2-án, amikor végre megnyílik az odesszai egyetem, a lapok így számolnak be az eseményről:

Azok a területek, melyeket I. Mihály király hadseregének ön-feláldozása folytán meghódítottunk, közigazgatásunk irányítása alatt mindinkább megtalálják egyensúlyukat. Azok, akiknek alkalmuk volt a helyszínen megszemlélni a minden térre kiterjedő grandiózus teljesítményeket, nagyon jól megértik, hogy a román szervező erő legyőzte a leghetetlenebb akadályokat és hogy ma a Dnyeszter és a Bug közötti tartomány egész rendkívüli kilátások mellett fejlődik tovább és szerencsésen beilleszkedik a mi biztonsági és életterünkbe.¹

Ez a félreérthetetlen kifejezés nagyon jól rávilágít arra, hogy milyen fontosságot tulajdonítanak Bukarestben Transnistriának és milyen szerepet szántak Románia állami életében ennek az új és gazdag tartománynak. Államjogilag Transnistriát nem csatolják Romániához, de elég sokat mond az, hogy az új terület „beilleszkedik az állam biztonsági és életterébe.” A Lebensraum kifejezés geopolitikai értelmével Romániában mindenki tisztában volt s a cenzúrái korlátozások alatt megjelenő román lapok nyilván szándékosan fogalmazták meg ilyen elegáns formában Transnistria államjogi helyzetét.

1942 október 16-án Bukarestben megnyílik a „Transnistria Kiállítás”. A diplomáciai kar, a sajtó és a román közélet tényezőit Antonescu Mihail helyettesminiszterelnök és Alexianu kormányzó fogadja. Transnistria kormányzója végigvezeti a vendégeket a termeken s bemutatja a román közigazgatás munkálkodásának eredményét. A lapok beszámolóiból kitűnik, hogy Alexianu formailag megszüntette már a kolkhozokat, de lényegileg minden maradt a régiben, csak a kolkhozok helyett más elnevezést használnak. A parasztok úgynevezett „közösségek”-ben dolgoznak családonként csoportosítva s e csoportok neve „munkabrigád”. A sajtó képviselői megállapítják, hogy Transnistria tisztviselőkara „ifjúi lendülettel és szenvedéllyel tett eleget küldetésének, hogy szolgálhassa a Haza egy nagy eszményét.”

November 9-én Alexianu kormányzó utasítására megalakul az első román pénzügyi intézet, a „Banca Transnistriei”, melynek székhelye Odessza s szerepe, hogy végrehajtsa és ellenőrizze az összes állami jellegű pénzügyi műveleteket. A bank Transnistria 13 megyeszékhelyén fiókokat létesít s teljes egészében a kormányzó felügyelete alatt áll. Az intézetre nyilván Szükség van, mert Transnistria rohamosan fejlődik és a bukaresti piacon megjelennek az első transznistriai termékek. Transnistria kormányzósága a különböző vásárcsarnokokban külön elosztószervet állít fel, ahol — a zsidókat kivéve — bárki vásárolhat transznistriai gyümölcsöt. Ha egy zsidót rajtakapnak, hogy ilyen üzletben vásárol, akkor — Transznistriába internálják. A vásárlásoknál s az ellátásnál köztisztviselők és nyugdíjasok előnybe részesülnek. Szabályozzák a Transznistriai export és import kérdését is s lassanként a meghódított tartományt szervesen bekapcsolják a román állam életébe. Megszervezik a jogszolgáltatást, a közbiztonságot, a vallási életet és az ortodox egyház Visarion Puiu püspök vezetésével Ortodox Missziót indít meg Transznistriában. Iskolák s különböző testületek sűrűn látogatnak el az új tartomány városaiba, N. P. Smochina, a transznistriai románok egyik vezetője hosszú cikkben boncolgatja Odessza román múltját s már arra is jut idő, hogy emléktáblával jelöljék meg azt a helyet, ahol 1917-ben Goga Oktavián, a költő lakott, mikor Oroszországba menekült.

1943-ban a Transznistriára vonatkozó hírek megfogyatkoznak, de azért Öntudatos megnyilatkozásokban nincs hiány. Május elsejei számában a Curentul című lap így ír:

¹ Curentul 1942 okt. 2. Reinvierea universităţii din Odesa.

Jelenlétünk a Dnyeszter és a Bug közötti országban román kötelesség s az ütem egyre gyorsul. Nem szabad elfelednünk, hogy (mint azt Brátianu György, a történész mondta) Oroszország Csak húsz évvel Beszarábia bekebelezése előtt lett a mai Transnistria ura, ahol a moszkoviták semmiféle jogra vagy hagyományra sem hivatkozhatnak. Számunkra a bugmenti és bugontúli román falvak a vlach életerő viharos megnyilatkozásai s azért építünk ma Transnistriában a romanizmusnak egy előretolt bástyát, hogy ellenálljunk a moszkvai hidrának, mely annyi szenvedést hozott ránk.¹

Pár nappal később május tizediké dinasztikus ünnepét üli az ország. A Curentul vezércikkírója, Romulus Seișanu, így emlékezik meg a közelmúlt eseményeiről:

1941 június 22-ének napja emlékezetes dátuma lesz az utánunk következő nemzedékeknek, mert e nap hajnalán kelt fel a román hadsereg a hatalmas keleti ellenség ellen, hogy harc és áldozatok árán visszazerezze Beszarábia és Észak-Bukovina ősi földjét, hogy felszabadítsa a szovjet elnyomó uralma alól a Pruton és a Dnyeszteren túl élő testvéreinket s végül, hogy megvédje az egész román nemzet jogait.

Antonescu marsall viszont beszarábiai beszédében „Románia ezeréves dvilizatorikus missziójáról“ beszélt s hangoztatta, hogy a román hadsereg nem visel Keleten hódító háborút. Az év folyamán elkészül Transnistria statútuma, melyet a román sajtó vezéregyénisége, Pamfil Seicaru vezércikkben ünnepel s társaival együtt „Nagy Történeti Aktus“-nak nevez. Ezzel egyelőre ki is merül Transnistriára vonatkozó ismeretünk, noha az elmúlt esztendőben napvilágot látott román szakirodalom feltárása még sok érdekes részletet világíthat meg. Az minden esetre e rövid tanulmány során is kiderült, hogy a román közigazgatási tisztviselők élükön a fáradhatatlan, erélyes és ambiciózus Alexianu Gheorghe kormányzásával milyen széleskörű munkát fejtettek ki s milyen sikeresen átültették a román közigazgatás és kultúra ismert hagyományait a dnyeszterentúli új tartomány földjébe.

KADA BARNABÁS

¹ Curentul 1943 máj. 1. Pozipa de rezistentá inaintati a romftnismului (8. o.).